

Cmentarz Żydowski w RADOMSKU

Cmentarz żydowski w Radomsku został oficjalnie założony w 1832 roku. Jego sołectwo, gdzie w latach 1816-1916 chowano zmarłe na mazur osoby różnych narodów zamieszkujące w tym czasie miasto, a wiele Polaków, Żydów, Niemców, Francuzów i Rosjan.

Cmentarz zajmował powierzchnię 2,5 hektara i jest ogrodzony ceglanym murem. Do dziś zachowało się na nim ok. 3 tysięcy nagrobków, w tym najstarszy pochodzący z 1831 roku. Dnia 19 lipca 2010 roku cmentarz został wpisany do rejestru zabytków.

Najważniejszym miejscem na cmentarzu żydowskim jest obelisk z grobami cadyków.

Wewnątrz obelisku w Radomsku znajdują się macewy i tabliczki pamiątkowe poświęcone osobom:

- **Salomon kohen Rabbinowica** (zm. 16.03.1866) rabin Radomska od 1834 roku – założyciel domu charytatywnego w Radomsku, zwolennika Mejza z Opotowa i autora księgi „Tiferet Salomo”.
- **Cwi Meir kohen Rabbinowica** z Radomskiem (zm. 7.08.1902), syn Salomona.
- **Abrahama Isachara Dow kohen Rabbinowica** z Radomskiem (zm. 5.09.1892), syna Salomona, kontynuatora dynastii, odszyc księgi „Cheired le-Awraham”.
- **Ezechiel kohen Rabbinowica** z Radomskiem (zm. 10.11.1910), syna Abrahama, autora dzieła „Kneset Jecheskiel”.
- **Salomon kohen Rabbinowica** z Radomskiem (zm. 23.06.1907), syna Abrahama Isachera.
- **Mojszeja Elimelecha kohen Rabbinowica** z Radomskiem (zm. 19.10.1891), syna Abrahama Isachera.

W obelisku znajdują się też trzy nagrobki kobiece – żony i córki radomierskiego cadyka Abrahama Isachara oraz żona jego syna Mojszeja Elimelecha.

Obelisk jest celem pielgrzymek, pobożnych charyzmy i całego świata.

Podczas II wojny światowej cmentarz był miejscem kałuży. Na jego terenie zniszczeniu ulegał dawny budynek administracyjny, który mieścił się w tym miejscu w latach 1940-1942. Wysoki z niego mury rozebrane w 1943 roku podczas likwidacji getta w Radomsku. Niegdyś znajdował się tu ponad 1200 nagrobków. Na mogiłach zlokalizowanych unikatowych tabliczkach znajdują się nazwiska żołnierzy poległych w czasie walki o Radomsko.

O cmentarzach żydowskich i obyczajach związanych z pogrzebem

Męczysły na terenie cmentarza żydowskiego powinni nosić nakrycie głowy!

Przez stulecia, dla zmarłych, na cmentarzu nie wolno spojrzeć jedzenia, pić, wrosnąć Tory, a więc wykonywać czynności niedostępnych dla nieboszczyka. Nie należy wypasać zwierząt czy zbierać siana. Nie można też traktować cmentarza jako skrótu drogi.

Cmentarze są miejscem świętym, ale jednocześnie rytmicznie nieczystym, stąd przy wyjściu znajdują się studnia, perły której należy dokonać ablucji.

Nieeverykiet intymna jest zasadą nienaruszalności grobu żydowskiego. Szczęśliwi ludzie mają bowiem oczekiwany na nadjeście Mesjasza. Dlatego też cmentarz żydowski nie wolno rozkopować.

Nagrobek - Maciwa, swym wyglądem nawiązując do bramy, symbolu przejścia z życia niemierzącego do życia w innym świecie.

Obelisk - Na cmentarzach spotyka się też niewielkie – najczęściej bielone budynki, tak zwane obelisy. Kryją one groby osób zasłużonych dla społeczności żydowskiej, najczęściej rabinów i cadyków, czy charzyniutycznych przywódców wspólnoty chasydów.

Na żydowskich grobach często widać się ukosne kanapy.

Grafity tego typu znajdują się kilka wyjaśnień. Przedpodobnie obyczaj pochodzi z dawnych czasów, gdy zwłoki grzebano na pustyni. Zabezpieczenie przed drzemką zwierzątami miejsca pochówku poprzez ukleszenie na nim kamieni, było wyrazem szacunku dla zmarłego. Na grobach nie przynoszono kwiatów ani smoczych.

Zasady judaizmu sprawiają, że na grobach nie ma zdjęć czy podobizn zmarłych. Moiszen natomiast spotkać się z bardziej bogatą symboliczną ozdobą.

Powszechnie przyjęty znaczenie najczęstszych stosowanych symboli:

Róża świętego w gruncie biegłodawstwa - symbol emisji unieszczymania życia na nagrobkach. Klasyczny, mroczny wywodzący się z kultury rodu asyryjskiego Amuru. Dla rosnącego gruncie biegłodawstwa znaczenie ma symboliczne i religijne.

Przeciągły dywan lub mat - ten symbol układa grób zmarłych pochowanych z pionem lewym, prawym, co pozwoliło na położenie poduszki pod głowę i pod głowę poduszki pod nogi. Dookoła nadan nałożono modrą tkaninę czającą w synagodze.

Tory oraz ozdobny napis na gruncie dywanu i maty.

obyczajem. Podwójne krzesło nazywane jest insacją króla Elizasa, który według tradycji przybywa na każdą uroczystość, by siedzić i wykonanie przekazania.

Skarbnika lub reka wrzucająca monetę do skarbnika - symbol umieszcany na macewach osób znanych ze swojej dobroczynności.

Świecę lub świecznik - płaskorzeźby występujące na grobach kobiet. W żydowskiej rodzinie to właśnie mieszcząca zapala szabasowe świece. Złamała świeca stanowi odniesienie do perejącego życia.

Korona - to korona dobrego imienia. Plaskorzeźbę umieszcza się zazwyczaj na grobach rabinów czy osób dorosłych duchym szacunkiem.

Lew - smuk plemienia Judy, lada izraela, symbol potęgi, siły, wyzwolenia i odkupienia. Na nagrobkach często lwy podtrzymują koronę czy zwój Tory.

Księgi lub szafy z księgiemi - ozdobienie grobu osoby uczonej w Torze i Talmudzie lub sofera, czyli osoby przejmującej święte księgi.

Tablice przekazań - umieszcza się je na grobach rabinów i nauzczyeli.

Zwoje Tory - symbol umieszczany na grobach wybitnych rabinów i przywódców religijnych.

Gwiazda Dawida - początkowo nawiązywała do imienia Dawid, od XX wieku rozpowszechniony także jako emblemat ruchu syjonistycznego.

Jednorotec - symbol całowatego sprawnego i znak zbiawienia.

Drewna - symbol wieloznaczny. Palma może odnosić się do prawości zmarłego. Drewno jest także metaforeą życia i odpoczynku w raju. Drewna mogą też oznać żałobę. Na przełomie XIX i XX wieku popularne stały się nagrobki w formie złamanej drewna, co miało symbolizować przedwcześnie śmierć.

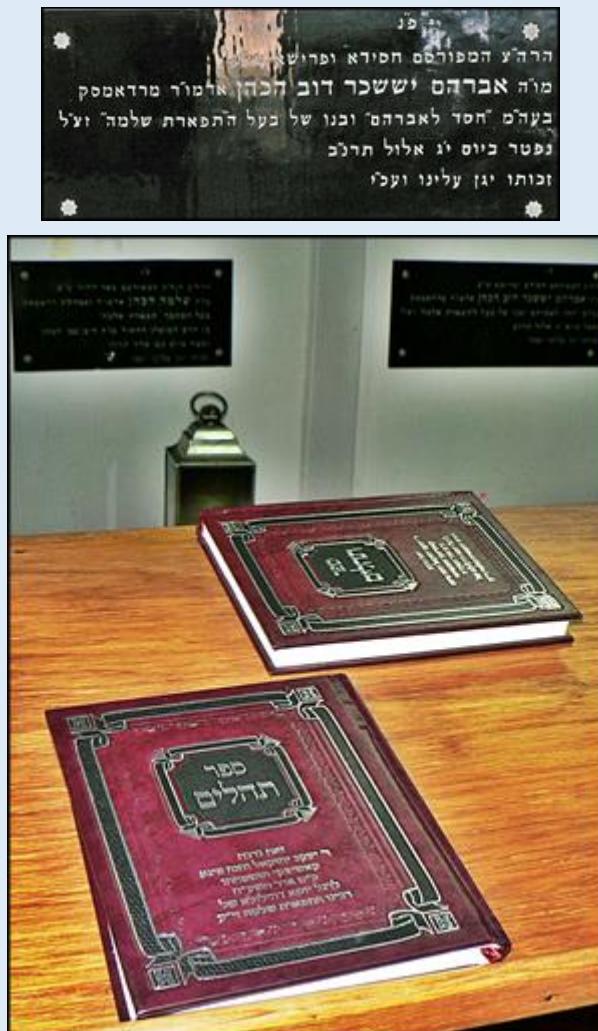
Plaskorzeźby na macewach mogą nawiązywać też do zawodu wykonywanego do życia. Do takich symbolialicznych wpisujemy np. uprzedni lancet na grobie medala, gęste plóty oznaczające macewy oficerów, czy osoby zajmujące się praspisaniem Tory; wąż Easkalapa na grobach lekarzy czy instrumenty muzyczne na nagrobkach malarzy.

Na starszych macewach nie znajdziemy nazwisk, a jedynie imiona zmarłych oraz imiona ich ojciec.

Na macewie nie umieszczano daty urodzenia. Wielokrotnego określano, podając czasy stare i sędziwy, „młody mietyczny”, „wyrwana w młodych latach”. Zawsze natomiast pojawiała się data zgonu, podawana według kalendarza żydowskiego. Lata liczone są od przyjęcia w średniowieczu daty zgonu świata, czyli 3761 roku przed naszą erą, i tak rok 2007 w kalendarzu żydowskim to rok 5767.

הרחיק לא תרחקו ללבת העתירו בעדי

עס איז כדאי צו צייבעגען דה היילונג ווערטער וואס דער תפאָרַת שלמה זיע שדייבט אין פֿרְשַׁת ואָראָ. מײַד ברענֶן אָודָאָם די שוּרוֹת בְּלִשּׁוֹן אֲדֵמָה ברפָּאָה (אַיבָּעָרְגְּזָאנְצָס אָוֹת אַדְּוָיָה).

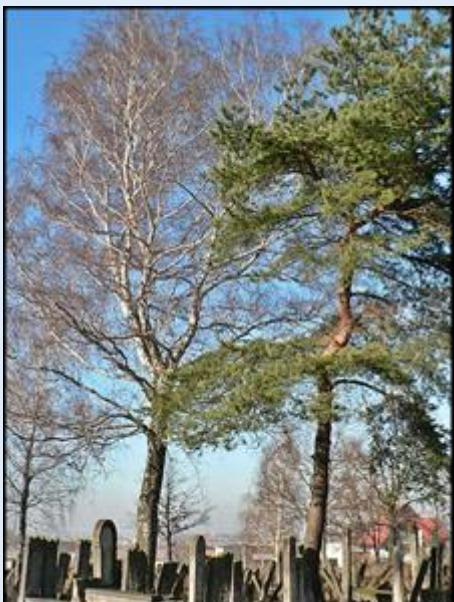
בפירוש המדרשים, מיר וונגלי דאר דא בליבוין, וזה וועט אונגו ערלעיביטס דעם וועג וויזערעד?

דאס איז דער רמו אין די זונען מסוקים. או די איזן וואס בליעון אויף דעם עולם בעטן פון די גזידקים, רק הרכק לא תרחיקו לлечח. ס נישט צו זויסט אין די עולמו הערלויינט. געדענקטס צו בעטן אויך אויף אונז אויף די וועלט, אונז משמע עז זיין ברכה – תשימים"

שאינו באקנות ואס טויזאגט נא, או ציריקום בעלי רוח הקודש האבן נישט געויגט קיין דברי תורה נאר אולעלע בחינות וואס זי זונגען אליניגס דערבי- זיעין איז זיכער או אין די דערמאנגטן דברות קודש האט דער פסארה שלמה זייע ויך אליליס אינזיגען געהאטן, און בטמי דרומבוּז ער מאקימ זעם "ההתק לא תורהקי" ער קווק זיך זויטער אום אויחיך די געבערין פון אידישען קינדרער. איז זיך פולח זעט זעהרטוּ בענדי או דער פסארה שלמה זייע ואל מטאפעל זיין פאר אונז אלע, פאר אלע איזן וואס קומען, קד זיין מקט מבנות קדר, און פאר אלע וואס מואכן שלוחות און לקון ארוויס געהאלטן זען וועוינ מיט א ישועה בוכותו קידוש, להער ז ללהושע ולחריך ברכה מן השמיים.

גערדריבען - שמואל בן חוה יוטא כהנא טון לונדון

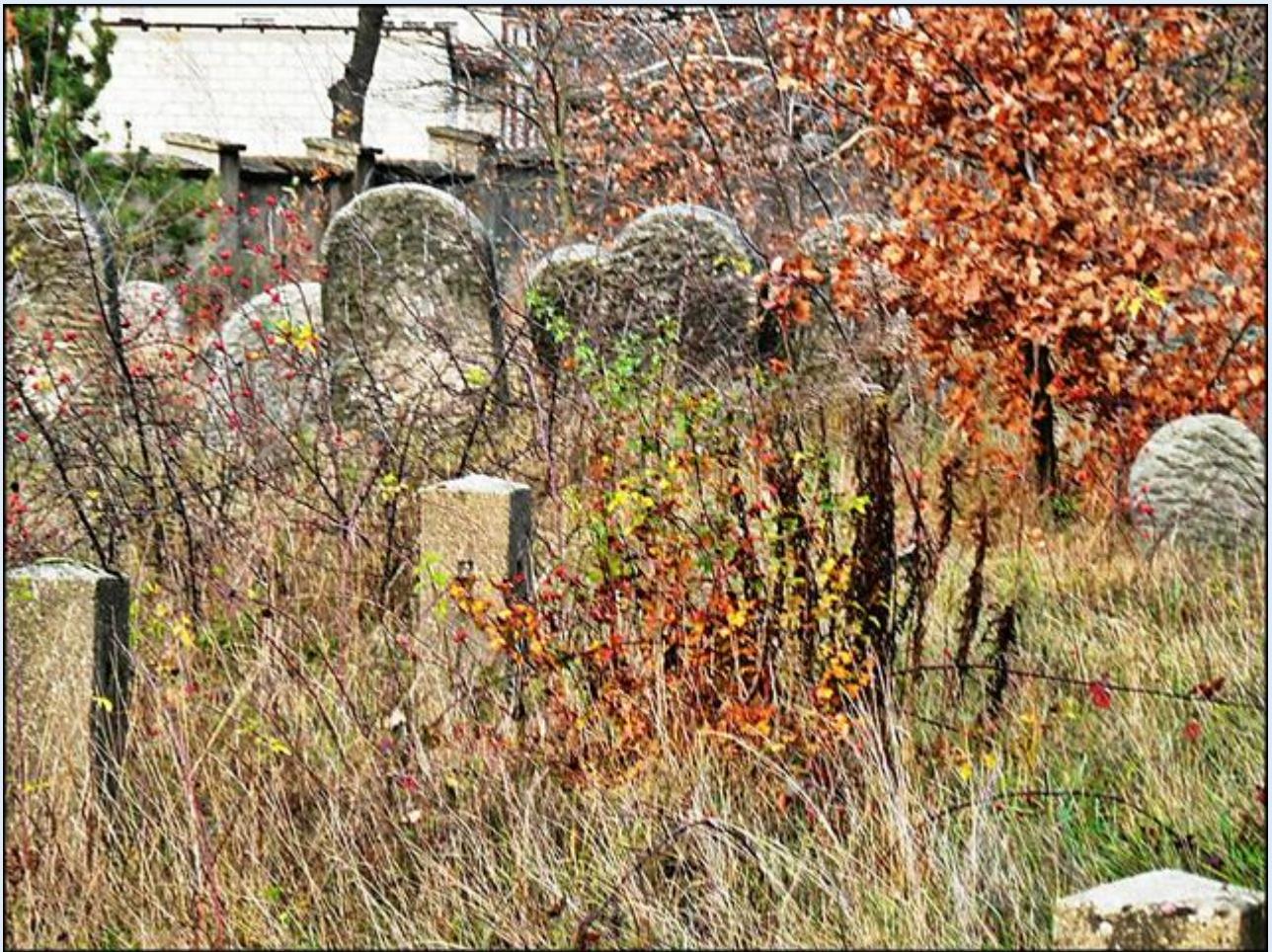

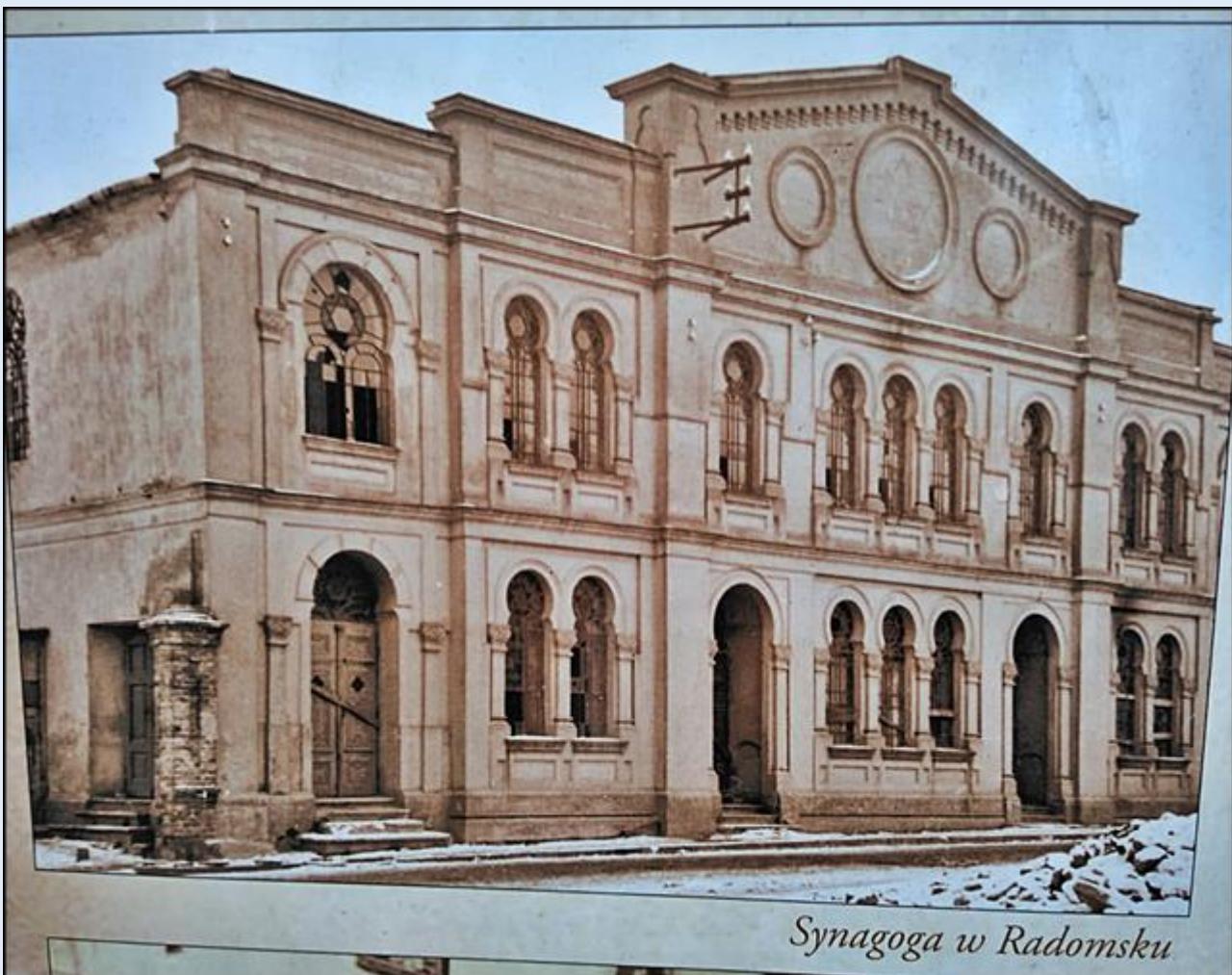

zdjęcia: Jan Nitecki

Getto Żydowskie w Radomsku

D o 1 września 1939 roku diaspora żydowska w Radomsku liczyła 9200 osób, co stanowiło prawie 40% ogółu mieszkańców miasta.

1 września 1939 roku rozpoczął się najtragiczniejszy okres w dziejach społeczności żydowskiej.

Już podczas pierwszych bombardowań miasta w dniach 1-3 września śmierć poniosło wiele osób narodowości żydowskiej, oddziały Wehrmachtu dokonały pierwszych egzekucji na Żydach.

Równocześnie władze okupacyjne przystąpiły do szeroko zakrojonych działań mających na celu całkowite podporządkowanie sobie ludności żydowskiej. Do tego celu wprowadzono tzw. samorządy żydowskie z Radą Starszych (Judenrat) na czele. Radomszczańska Rada Starszych (Judenrat) rozpoczęła działalność w październiku 1939 roku. Jej przewodniczącym obrano Mojżesza Bergera. Skład Judenratu ulegał ciągłym zmianom.

Dla odróżnienia Żydów od Polaków zostali oni zmuszeni do noszenia opasek z gwiazdą Dawida.

W ten sam sposób oznaczano żydowskie sklepy i warsztaty; zastrzelono represje poprzez wprowadzenie przymusu pracy, zniesienie zwolnień podatkowych i uprzywilejowania korporacji żydowskich, zakazano uboju rytualnego oraz używania kolejki przez Żydów.

Równolegle z tymi decyzjami przystąpiono do tworzenia żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej (getta), którego samowolne opuszczenie karane było grzywną, później stosowano jedynie karę śmierci.

ulica Fabianiego, granice getta

ulica Srelecka, granice getta

Okupanci utworzyli getto w Radomsku w grudniu 1939 roku. Dzielnica żydowska obejmowała ulice: Radomską (ob. Przedborską) od nr 1 do 15 i od nr 4 do 60, Fabianiego od nr 1 do 9 i od 2 do 24, Stodolną od nr 3 do 27 i od 2 do 48, Wąwozową od nr 19 do 24 i nr 23, Rolną od nr 1 do 49 i od nr 2 do 36, Szpitalną (obecnie Wyszyńskiego) od nr 7 do 23, Joselewicza od nr 2 do 6, Mickiewicza od nr 3 do 9 i od 2 do 6.

Wiosną 1940 roku w getcie zamieszkiwało 7000 osób. Stan liczebny radomszczańskiego getta, w związku z masowymi przesiedleniami uległ bardzo szybkiemu zwiększeniu. Do Radomska napłynęła fala wysiedlonych z Poznania oraz z Płocka.

W porozumieniu z Niemcami na terenie getta utworzono zakłady szewskie, cholewkarskie, krawieckie, rymarskie, introligatorskie i stolarskie. Istniał sierocińiec, funkcjonowała laźnia oraz szpital.

Warunki bytowe były bardzo ciężkie, szerzyły się choroby, brakowało lekarstw, racie żywnościowe były niewystarczające.

Getto było miejscem niemieckich zbrodni. Mordu dokonywano najczęściej na miejscowym kirkucie. Tu rozstrzelano Żydów złapanych poza gettem, jak i Polaków, którzy im pomagali.

Getta był jedynie etapem przejściowym na drodze do całkowitej zagłady ludności żydowskiej. Jesienią 1942 roku odbyły się dwie deportacje mieszkańców getta do obozu zagłady w Treblince. Dnia 9 października zgromadzono Żydów na stadionie sportowym i po wyselekcjonowaniu 320 osób do sprzątania getta, 5000 pozostałych przeprowadzono obecną ul. Kościuszki na rampę kolejową. Tam po 24 godzinach oczekiwania, uformowano transport, który około 8 rano następnego dnia dotarł do Treblinki.

przemarsz Żydów ulicą Kościuszki na rampę kolejową

Wielu, spośród stoczonych w nieludzkich warunkach zginęło przed dojazdem do obozu. Pozostałych 9000 Żydów (przed likwidacją getta znajdowało się w nim około 14000 osób) ulokowano w synagogie i przyległych budynkach.

12 października 1942 roku, drugim transportem, w podobnych warunkach wywieziono ich do Treblinki.

Dnia 10 listopada 1942 roku ukazało się rozporządzenie władz niemieckich o utworzeniu tzw. gett wtórnego. Do jego powstania doszło też w Radomsku, w części byłej dzielnicy żydowskiej, w którym znalazło się 4000 Żydów. Byli to mieszkańcy Radomska, którzy uniknęli deportacji, Żydzi z okolicznych wsi, a także z Żarek, Wodzisławia i Pilicy.

Podeczas likwidacji getta wtórnego w dniu 6 stycznia 1943 roku pozostawiono 250 młodych Żydów, których następnie skierowano do obozu pracy w Skarżysku Kamiennej, resztę wywieziono do obozu zagłady w Treblince. Ci, którzy przed deportacją ratowali się ucieczką z getta wpadli w ręce żandarmów. 12 i 13 stycznia w Radomsku odbyła się na kirkucie masowa egzekucja 1200 pochwyconych Żydów.

W okupowanej Polsce Niemcy organizowali getta, obozy pracy i obozy zagłady. Nigdy to jednak nie były getta, obozy polskie. Szacuje się, że Polacy od zagłady uratowali około 6000 Żydów, najwięcej ze wszystkich narodów świata.

Getto żydowskie w Radomsku niemieccy okupanci utworzyli w grudniu 1939 roku.

Wiosną 1940 roku w getcie zamieszkiwało 7000 osób. Stan liczebny getta w związku z przesiedleniami m. in. z Poznania, Płocka uległ zwiększeniu.

Na terenie getta utworzono zakłady rzemieślnicze, istniał sierociniec, funkcjonowała łazienka i szpital.

Warunki bytowe były bardzo ciężkie, szerzyły się choroby, brakowało leków, racyje żywieniowe były niewystarczające.

Samowolne opuszczenie getta początkowo karano grzywną, później stosowano jedynie karę śmierci.

Jesienią 1942 roku odbyły się dwie deportacje mieszkańców getta do obozu zagłady w Treblince.

W swoją ostatnią podróż wyruszyły 9 października - 5000, a 12 października - 9000 Żydów.

W listopadzie 1942 roku, w części dzielnicy żydowskiej utworzono getto wtórne, w którym znalazło się 4000 Żydów z Radomiska, sąsiednich wsi, a także z Żarek, Wodziławia i Pilicy.

Getto wtórne niemieccy okupanci zlikwidowali 6 stycznia 1943 roku. Ci, którzy przed deportacją ratowali się ucieczką wpadli w ręce żandarmów.

12 – 13 stycznia w Radomsku odbywała się na kirkucie masowa egzekucja 1200 pochwyconych Żydów.

zdj. Jan Nitecki